

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ФЕНКО МАРІЯ ЯРОСЛАВІВНА

УДК 811.161.2'367

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-КАТЕГОРІЙНІ ПАРАМЕТРИ
ПРИКМЕТНИКА ТА ПРИСЛІВНИКА
В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови, видавничої справи та редагування Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

- Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Мірченко Микола Васильович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, завідувач кафедри
української мови, видавничої справи
та редагування
- Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Гуйванюк Ніна Василівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри сучасної української мови;
- кандидат філологічних наук, професор
Леута Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова,
професор кафедри української мови.

Захист відбудеться 10 квітня 2009 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а, ауд. 41).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий 4 березня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Н. М. Костусяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Функціональний підхід до аналізу мовних одиниць безпосередньо пов'язаний із категоріями синтаксису. Категорія в синтаксисі – це певна ознака, характеристика, яку покладено в основу класифікації сукупності однорідних синтаксичних одиниць. Залежно від виду категорійної ознаки визначають різні типи синтаксичних категорій. Характер та специфіка синтаксичних категорій проявляються на матеріалі речення. Речення як багатоаспектну одиницю в українській граматиці кваліфікують із формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного планів (О. В. Бондарко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, М. В. Мірченко та ін.). Формально-синтаксичні категорії репрезентують формальну організацію речення, вони визначають тип синтаксичного зв'язку між синтаксичними одиницями меншого рангу, які входять до складу речення. Це категорії підмета, присудка, другорядного члена речення. Семантико-синтаксичні категорії неоднорідні за своєю природою і характеризують об'єктивний та суб'єктивний зміст речення. До основних категорій семантико-синтаксичного змісту зараховують категорії субстанціальності та предикатності (І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, М. В. Мірченко та ін.). Ці категорії кваліфікують як надкатегорії речення і розподіляють на менші величини – підкатегорії. Комунікативні категорії речення спрямовані на вияв мети комунікативного акту (категорії розповідності, питальності, спонукальності, бажальності та ін.).

Сукупність синтаксичних одиниць і категорій об'єднує поняття функції. Загалом розрізняють три типи функцій: формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та комунікативні. Система функцій ґрунтована передусім на основі синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень, які власне і впливають на розподіл функцій формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних та комунікативних.

За функціональними характеристиками морфологічні одиниці, відповідно, поділяють на одиниці субстанціального і предикатного плану (І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, М. В. Мірченко та ін.). Вивчення ролі слова в реченні, вияв його різних функцій є одним із важливих підходів до аналізу мовних явищ.

Основною морфологічною одиницею є частина мови. За комплексним критерієм в українській граматиці вирізняють п'ять частин мови в таких ієрархічних стосунках: іменник і дієслово як центральні частини мови та прикметник, прислівник і числівник як периферійні частини мови. Специфіка периферійних частин мови полягає в тому, що вони містять у своїй категорійній парадигмі лише категорії похідного характеру, тому не мають чітко регламентованої синтаксичної позиції. Традиційна функціональна спеціалізація прикметника та прислівника ототожнюється з позицією приіменникового та придієслівного компонента у структурі речення. Можливість прикметника та прислівника виконувати певні синтаксичні функції зумовлена як морфологічними, так і семантичними факторами. Перебуваючи в частиномовній периферії, зазначені частини мови мають здатність функціонувати як у

центральных, так і в периферійних семантико-синтаксичних позиціях. На основі функціональної різноплановості прикметника та прислівника сформувалася їх семантико-синтаксична категорійна парадигма, яка представлена одиницями різних рівнів.

Актуальність теми. Розмежування семантико-синтаксичного, формально-синтаксичного та комунікативного аспектів речення дало поштовх до виокремлення семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних категорій. Їх сукупність і специфіка висвітлені у працях зарубіжних та українських учених: О. В. Бондарка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, Г. О. Золотової, Н. Л. Іваницької, М. В. Мірченка, М. Я. Плющ, М. І. Степаненка та ін. Важливість для сучасної категорійної граматики української мови функціонального дослідження мовних одиниць та відсутність комплексної наукової розвідки семантико-синтаксичної категорійної парадигми периферійних частин мови зумовлюють актуальність дисертаційної роботи. Вона мотивована потребою виокремити новітню наукову парадигму функціонально-категорійного плану, що поєднує параметри як традиційної, так і нової лінгвістичної парадигми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація тісно пов'язана з комплексною науковою темою “Граматичні одиниці та категорії української мови”, яку досліджують на кафедрі української мови, видавничої справи та редагування Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вона ґрунтована на принципах категорійної граматики української мови, теоретичні засади якої опрацьовують в Інституті української мови НАН України. Цей підхід орієнтований на поглиблене дослідження трьох категорійних площин (морфологічної, словотвірної і синтаксичної) у їхньому системному взаємовпливі та взаємозумовлюваності.

Метою дисертаційної праці є комплексне дослідження семантико-синтаксичної категорійної парадигми прикметника та прислівника.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- 1) подати лінгвістичну дефініцію поняття “парадигма”, обґрунтувавши рівневий поділ парадигми на менші одиниці;
- 2) виділити категорійні парадигми, в межах яких функціонально представлені периферійні частини мови;
- 3) здійснити семантичну графемну диференціацію семантико-синтаксичної категорійної парадигми прикметника;
- 4) визначити графемну структуру та семантичну диференціацію семантико-синтаксичної категорійної парадигми прислівника;
- 5) обґрунтувати комплексний характер і периферійний статус категорійних площин прикметника та прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення з урахуванням як традиційної, так і нової лінгвістичної парадигми.

Об'єкт дослідження — семантико-синтаксична категорійна парадигма прикметника та прислівника.

Предмет дослідження – семантико-синтаксичні категорії прикметника та прислівника у міжкатегорійному функціональному аспекті.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та накреслені у науковій праці завдання вимагають комплексного використання різних методів. Для встановлення зв'язків морфології та синтаксису, диференціації аналізованих конструкцій використано описовий метод із властивими йому прийомами зовнішньої й внутрішньої інтерпретації та методики комплексного й функціонального аналізу. За ідентифікації відношень у структурі досліджуваних речень і вивченні їхніх компонентів застосовано методики компонентного аналізу, окремі експериментальні прийоми (включення у діагностичний контекст, заміна одного елемента речення іншим, введення і вилучення елементів із обов'язковим урахуванням впливу цих операцій на правильність речення) трансформаційної граматики.

Джерела фактичного матеріалу. Матеріалом дослідження слугували речення, дібрані з творів української художньої літератури та джерел усної народної творчості, публіцистичних і наукових текстів, тлумачних словників, даних лексичної картотеки Інституту української мови НАН України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз семантико-синтаксичної категорійної парадигми прикметника та прислівника. Виокремлено підпарадигми та грами як складники нижчого рівня, що формують їхню семантико-синтаксичну категорійну парадигму. На противагу традиційному розумінню функцій прикметника та прислівника як лише ознакових залежних компонентів речення окреслено їх функціонування в центральних семантико-синтаксичних позиціях. На функціонально-категорійних засадах проаналізовано семантико-синтаксичні функції прикметника та прислівника й формування їхніх категорійних парадигм.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її результати діагностують дослідження та розробку функціонально-категорійних аспектів теоретичної граматики української мови. Матеріали та результати роботи сприяють поглибленому вивченню функціонально-категорійних параметрів прикметника та прислівника як периферійних частин мови. Здійснений комплексний аналіз категорійної парадигми зазначених частин мови розширює уявлення про їх функціональні властивості у семантико-синтаксичній структурі речення.

Практичне значення роботи. Висновки, отримані в результаті дослідження, та весь фактичний матеріал можна використати для написання підручників та навчальних посібників із теоретичної граматики української мови, створення спецкурсів і спецсемінарів із морфології та синтаксису, а також у науково-дослідницькій роботі студентів і аспірантів.

Апробація дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертації обговорені на засіданні кафедри української мови, видавничої справи та редагування Волинського національного університету імені Лесі Українки й апробовані на III Міжнародній науковій конференції

“Актуальні проблеми філології та перекладознавства” в Хмельницькому національному університеті (Хмельницьк, 2007), Міжнародній науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (до 100-річчя від дня народження Івана Ковалика) у Прикарпатському національному університеті імені В. Стефаника (Івано-Франківськ, 2007), XII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень “Текст та його одиниці в аспекті різних лінгвістичних парадигм (на матеріалі української та російської мов)” у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (Харків, 2007), Міжнародній науковій конференції “Взаємодія етнічних і планових мов у контексті європейської інтеграції” у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (Луцьк, 2008), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (Черкаси, 2008), а також на щорічних науково-звітних конференціях, присвячених Дням науки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (Луцьк, 2006–2008).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у восьми публікаціях, шість із них – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України (усі статті одноосібні).

Структура і зміст дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (326 позицій), списку використаних джерел (76 позицій). Повний обсяг дисертації становить 207 сторінок (текстова частина – 170 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету й завдання роботи, проаналізовано стан вивчення наукової проблеми у сучасному мовознавстві, визначено об’єкт і предмет, встановлено методи наукового дослідження, з’ясовано теоретичне й практичне значення одержаних результатів, вказано джерела фактичного матеріалу, подано відомості про апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі** – “**Категорійні параметри периферійних частин мови**” – з’ясовано історію вивчення прикметника та прислівника як частин мови, охарактеризовано їх морфологічні, словотвірні та синтаксичні категорійні параметри.

Морфологічний рівень мови є одним зі стійких і визначених граматичних рівнів. Основною морфологічною одиницею виступає частина мови. Походження морфологічних одиниць пов’язане з вивченням загальних законів розвитку мови, всієї сукупності ознак та своєрідності мови як суспільного явища. Виникнення тієї чи тієї частини мови не можна розглядати як раптове явище, адже це поступовий процес утворення й нагромадження одиниць нової якості та їх виокремлення зі сукупності існуючих.

У сучасній українській мові за комплексним критерієм вирізняють п’ять частин мови в таких ієрархічних стосунках: іменник та дієслово як центральні

частини мови та прикметник, прислівник й числівник як периферійні частини мови.

Кожен клас слів містить сукупність притаманних йому категорій. Прикметник – семантично складна система, він об'єднує такі семантико-граматичні групи: 1) групу якісних прикметників (відтворюють реальні, безпосередні ознаки предметів позамовної дійсності); 2) групу відносних прикметників (виражають ознаку за відношенням предмета до інших предметів, до дії, процесуального стану, обставини, їх ознака має похідний характер); 3) групу присвійних прикметників (відображають ознаку предмета через належність певній особі); 4) групу порядкових прикметників (називають ознаку за порядком предметів при лічбі та опосередковано вказують на їх кількість). До складу прикметника зараховуємо й дієприкметник як віддієслівне прикметникове утворення. Осмислення прикметника в мовознавчій науці різних періодів аналогічне, а наукове обґрунтування природи дієприкметника ще й досі не знайшло остаточного формулювання. У лінгвістичній літературі побутувало неоднозначне трактування дієприкметника. Це спричинило існування кількох можливих його тлумачень: в одному стверджується, що він являє собою дієслівну атрибутивну форму (О. О. Потебня, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський), у другому, що дієприкметник – це самостійна частина мови (М. В. Ломоносов), за третім тлумаченням – дієприкметник – це особливе, окреме утворення, яке займає проміжне місце між дієсловом і прикметником як своєрідний “гібрид”, що має ознаки обох цих частин мови (В. В. Виноградов), і останнє, що дієприкметник – це прикметник віддієслівного походження (Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська). О. Х. Востоков, який поставив питання якості на рівень таких, як предметність, дія та інше, що привело до виділення прикметника як частини мови, до складу останнього відносив і дієприкметник. У подальшому цю тезу обґрунтував В. А. Трофимов, зазначивши, що дієприкметник – віддієслівний, тобто на дієслівній основі утворений прикметник. Ми поділяємо думку тих науковців (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська), які класифікують дієприкметник як прикметник дієслівного походження. Це певний клас слів зі своїм специфічним функціональним, семантичним та категорійним спрямуванням.

Морфологічна категорійна парадигма прикметника та дієприкметника представлена категоріями роду, числа та відмінка, які мають транспонований характер і безпосередньо пов'язані з категоріями роду, числа та відмінка опорного іменника. Щодо словотвірної парадигми прикметника, то вона становить розгалужену сукупність словотвірних категорій (категорія недостатнього ступеня вияву ознаки, категорія надмірної інтенсивності ознаки, категорія суб'єктивної оцінки якості, категорія протилежності, категорія присвійності, категорія локативної атрибутивності, категорія темпоральної атрибутивності, категорія порядковості, категорія ад'єктивної деривації, категорія ступенів порівняння та словотвірна категорія стану), які модифікують первинну ознаку предмета на ряд додаткових сем.

Прислівники в сучасній українській мові спрямовані на вираження ознаки іншої ознаки – динамічної дієслівної та статичної прикметникової. Семантика прислівника не є вільною, а синтаксично зумовлена. Загалом клас прислівників диференціюємо на такі класи: 1) означальні прислівники (якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії, порівняльно-уподібнювальні); 2) обставинні прислівники (місця, часу, причини, мети); 3) модальні прислівники; 4) предикативні прислівники; 5) дієприслівники. Щодо дієприслівника, то у дослідженнях лінгвістів різних періодів можна виокремити чотири основних погляди на дієприслівник: 1) виділення дієприслівника у самостійну частину мови; 2) визначення дієприслівника як змішаної, “гібридної”, дієслівно-прислівникової категорії; 3) виокремлення дієприслівника як класу незмінних слів; 4) пояснення дієприслівника як прислівника дієслівного походження. Більшість сучасних граматистів дієприслівник визначають як проміжну між дієсловом і прислівником категорію, яку прийнято розглядати у системі дієслова, оскільки дієприслівники, як і дієслова, становлять граматичне поняття дії й виявляють тотожні з іншими дієслівними формами відношення до слів у реченні. Автори “Теоретичної морфології української мови”, спростувавши думку про наявність у дієприслівнику дієслівних категорій, аргументовано довели, що дієприслівник – це віддієслівний прислівник за синтаксичною й морфологічною ознаками, що є основними для прислівникового класу слів. Ми поділяємо думку тих науковців, які дієприслівник зараховують до класу прислівників (прислівник дієслівного походження).

У прислівнику як безкатегорійній самостійній частині мови відсутня морфологічна категорійна парадигма. Відомо, що прислівник виступає відад’єктивним, віддієслівним, відчислівниковим і відсубстантивним синтаксичним дериватом. Іменники, прикметники й дієслова, потрапляючи у зону обставинних значень, переходять у прислівник, тобто адвербіалізуються. У словотвірній парадигмі прислівника виділяємо такі категорії: 1) категорію адвербіальної деривації, 2) категорію ступенів порівняння.

Прикметник і прислівник генетично споріднені частини мови, адже вони виникли зі спільного для обох класу “імені”. Сформувавшись на одному ґрунті, прикметник і прислівник набули низки спільних ознак: а) прикметник – це ознака предмета, прислівник – це ознака ознаки; б) відсутність власне-прикметникових морфологічних категорій та прислівникова безкатегорійність; в) наявність категорії ступенів порівняння; г) периферійність.

Щодо синтаксичної категорійної парадигми аналізованих частин мови, то вона становить єдність формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної парадигм. Семантико-синтаксична категорійна парадигма об’єднує парадигми предикатного та субстанціального характеру й містить подальшу дефініцію на підпарадигми та грами.

У другому розділі – **“Семантико-синтаксична категорійна парадигма прикметника як периферійної частини мови”** – здійснено докладну характеристику функціональної реалізації прикметника у семантико-синтаксичній структурі речення. З’ясовано, що функції прикметника не

обмежуються втіленням у реченні ознакової семантики. З погляду семантико-синтаксичних категорій речення прикметник як периферійна частина мови, розширюючи свої функціональні межі, може проникати у сферу реалізації різних категорій, що дає змогу виділити семантико-синтаксичну категорійну парадигму прикметника. Зокрема, у роботі проаналізовано такі категорійні значення прикметника та дієприкметника як атрибутивність, субстанціальність, предикатність та валентність.

У підрозділі 2.1. “Атрибутивна категорійна парадигма прикметника” з’ясовано, що семантико-синтаксична парадигма прикметника – це складна система, яка об’єднує певну кількість парадигм та підпарадигм. Тому, говорячи про семантико-синтаксичну парадигму прикметника, насамперед виділяємо її центр – атрибутивну категорійну парадигму прикметника. Атрибутивна функція прикметника тісно пов’язана з його семантичним спрямуванням – виступати присубстантивним компонентом і виражати якісні характеристики. Тому значення атрибутивності прикметника розглядаємо як природне й семантично зумовлене власне-прикметникове значення, напр.: *Осінній день, осінній день! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна (Л. Костенко)* – прикметники *осінній* та *синій* вступають ознаковими (атрибутивними) компонентами до опорного слова *день* й характеризують його за приналежністю до певної пори року та кольором.

Центр атрибутивної категорійної парадигми прикметника формують грами зі значенням власне атрибутивності, які диференціюємо на такі групи: 1) грами з семантикою належності певній особі, напр.: *Ти пахнеш, як виспане море, як жіноче невидиме горе, як тилок на пшеничній ниві, як мамині руки саяливі (Д. Павличко)*; 2) грами зі значенням внутрішньої характеристики особи чи предмета, напр.: *Під лагідний, сумирний спів я гаптував мережку снів (М. Доленго)*; 3) грами з семантикою зовнішньої характеристики предмета чи особи (колір, розмір та ін.), напр.: *Затоплю недолю дрібними сльозами, затопчу неволю босими ногами (Т. Шевченко)*; 4) грами з семантикою, що вказує на вікові характеристики предмета чи особи, напр.: *І пригадуєш собі мене ще маленькою панночкою (І. Франко)*; 5) грами зі значенням кількості, напр.: *Кожна мить знов родить другу мить, і перша в другій спить (Б. І. Антонич)*; 6) грами з семантикою, що вказує на стан особи, напр.: *І той нещасний Петро, якому Наталка припівала сю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути (І. Котляревський)*; 7) грами зі значення міри та ступеня вияву якісної ознаки, напр.: *Найкращий парубок Микита стоїть на лаві в сірій свиті (Т. Шевченко)*; 8) грами з атрибутивно-порівняльною семантикою, напр.: *Я бачив сам, він лежав холодний, неначе мертвий (Леся Українка)*. Прикметникові форми з атрибутивно-порівняльною семантикою виражають уподібнення одного явища іншому і функціонують у складному та простому неелементарному реченнях. Ці грами виокремлюємо за допомогою модально-порівняльних сполучників *мов, мовби, немов, немовби, начебто, неначе, ніби, нібито, як і под.* Атрибутивно-порівняльна семантика таких форм (модально-порівняльний сполучник + прикметник) ґрунтується на образно-

асоціативних уявленнях про схожість певних явищ, напр.: *Плесо озера ясне огорнулося і сяє. Виграває в сійві сонця, мов скляне* (М. Вороний).

Такі атрибутивні значення прикметника – основні, первинні, вони виступають центральними при реченнєвій реалізації семантико-синтаксичної категорії атрибутивності й становлять ядро атрибутивної категорійної парадигми прикметника. Периферію репрезентують підкатегорії змішаного типу: підкатегорія атрибутивної локативності, підкатегорія атрибутивної темпоральності та підкатегорія атрибутивної інструментальності.

Прикметник як самостійну частину мови характеризує низка форм для вираження локативних значень, але не в чистому їх вияві. Така локативна семантика має проміжний характер між власне локативністю та атрибутивністю. Адже прикметник – це насамперед ознакове слово (атрибутивна семантика), на яке накладаються певні додаткові значеннєві відтінки (локативна семантика). Це компоненти, які передають ознаку предмета за місцем перебування його у просторі, тому в семантичному наповненні таких ад'єктивів є обов'язковою вказівка на просторовий об'єкт, у межах якого названий об'єкт існує, напр.: *польва дорога – дорога, яка проходить через поле*. Периферійну атрибутивно-локативну підпарадигму прикметника поділяємо на такі грами: 1) конкретизатора локативної семантики з додатковою вказівкою на країну, напр.: *На українських нивах, на російських, на білоруських – я прошу, молю! – вбивайте ворогів, злoding злodingських, вбивайте без жалю* (П. Тичина); 2) проміжної локалізації предмета чи особи, напр.: *Сади, омиті музикою згадок, ковтали тил міжселищних доріг* (Л. Костенко); 3) вказівки на розташування за чимось, напр.: *Заміська тиша кликала до себе* (В. Підмогильний); 4) вертикального розташування предмета або особи у просторі, напр.: *Нагірний сніг ще зможе розтанути від проміння весняного* (Леся Українка). Атрибутивно-локативні прикметники протиставляємо за критерієм вертикальність/горизонтальність перебування предмета або особи у просторі, напр.: *Надзоряна, підгоряна сестриця наша рідна, Слов'янина – Болгарія, свята ще й рідна* (П. Тичина). Прикметники з семантикою горизонтального розміщення предмета вказують на реальний простір або ж країну, напр.: *Вона серед лісної прохолоди та вільного польового повітря набралася сили та здоров'я* (Панас Мирний).

Прикметники виражають якісно-часове значення тоді, коли називають ознаки предмета чи явища, яких вони набувають у певний період часу і є характерними для цього періоду. Такі прикметникові форми, об'єднані атрибутивною функцією й варіантним темпоральним значенням, зумовлюють існування атрибутивно-темпоральної підпарадигми прикметника, напр.: *Там, де ти колись ішла, тиха стежка зацвіла вечоровою матіолою, житом-долею світанковою* (А. Малишко).

Атрибутивно-інструментальна підпарадигма прикметника об'єднує три типи атрибутивно-інструментальних прикметникових грам. Перший тип становлять прикметникові грами, що виражають компонент знаряддя дії, напр.: *Карпов грав білими; Граючи чорними, він переміг голландця...* (з газети),

але у напрямку руху цієї форми до субстантива. Такі прикметникові форми займають об'єктно-інструментальну семантико-синтаксичну позицію в реченні. Інструментальна синтаксема називає предмет за ознакою, що знаходиться в основі її номінації. Другий тип об'єднує прикметникові грами з атрибутивно-інструментальним значенням, що виконують функцію предиката речення, напр.: *Рана була ножовою*. Третій тип – це сукупність прикметникових грам з атрибутивно-інструментальним значенням у функції атрибутивного компонента, напр.: *Ніч прорізав револьверний постріл (Ю. Яновський)*. Значення атрибутивності є первинним для прикметникового компонента, а значення інструментальності переходить на другий план і є вторинним.

У підрозділі 2.2. “Субстанціальна категорійна парадигма прикметника” досліджено вживання лексем у їх вторинних семантико-синтаксичних позиціях, яке можливе за умови порушення кореляції між категорійним значенням та первинною функцією. Кожен лексико-граматичний розряд слів, крім власної, може виконувати функції інших частин мови. Щодо прикметника, то субстанціальність як надкатегорія проникає суб'єктними та об'єктними семами у категорійну парадигму прикметника, нівелюючи водночас його граматичні ознаки, але зберігаючи атрибутивні значення. Субстанціальна категорійна парадигма прикметника об'єднує суб'єктну субстанціальну категорійну підпарадигму, напр.: *Сліпому тяжко, а зрячому – ще тяжче (Ю. Яновський)*; об'єктну субстанціальну категорійну підпарадигму, напр.: *Не женися на багатій, бо вижене з хати, не женися на убогій, бо не будеш спати (Т. Шевченко)*; адресатну субстанціальну категорійну підпарадигму, напр.: *Щоб понесли буйнесенькі за синєє море чорнявому, зрадливому на лютєє горе! (Т. Шевченко)* та прикметникову підпарадигму категорії звертання, напр.: *Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос (Леся Українка)*. Формами вираження субстанціальних грам у семантико-синтаксичній структурі речення виступає низка прикметникових засобів, що за такого нетипового функціонування зазнали субстантивації, проте не втратили свого семантичного наповнення.

У підрозділі 2.3. “Предикатна категорійна парадигма прикметника” з'ясовано, що предикатність як центральна і визначальна семантико-синтаксична категорія проникає в зону ознаковості, додаючи до неї предикатне значення, яке зумовлює з'яву предикатної категорійної парадигми прикметника. Предикатну категорійну парадигму прикметника поділяємо на: 1) грами власне предикатів якості, напр.: *Степ – зелений та буйний (Ю. Мушкетик)*; 2) грами предикатів якості-порівняння, напр.: *Маленьке кохання подібне до немічної травини (Д. Павличко)*; 3) грами предикатів ступеня вияву якості, напр.: *Я знаю, в вас думки премудрі (Леся Українка)*; 4) грами предикатів співвідносної міри якості, напр.: *Той цвіт від напороті чарівніший – він скарби творить, а не відкриває (Леся Українка)*; 5) грами предикатів якісного стану, напр.: *Я дуже втомлений... Боротися? Навіщо? Я одинокий (Леся Українка)*.

У підрозділі 2.4. “Валентна семантико-синтаксична категорійна парадигма прикметника” досліджено, що прикметниковому предикату властивий одновалентний, двовалентний і тривалентний потенціал, тому прикметникову валентну семантико-синтаксичну категорійну парадигму диференціюємо на такі граєми: а) одновалентного предиката якості, напр.: *Я гордий, мов козацький предок мій* (Б. Олійник); б) двовалентного предиката якості, напр.: *Наталка невелика на зріст* (О. Кобилянська); в) двовалентного предиката якості-відношення, напр.: *Ти – найніжніша з усіх моїх вигадок, клептик сонця* (М. Доленго); г) двовалентного предиката якісно-модального відношення, напр.: *Мені, мов повітря, необхідна ця любов* (М. Доленго); ґ) тривалентного предиката якості, напр.: *Стратон відомий серед людей добротою* (Р. Іваничук); д) тривалентного предиката якості-відношення, напр.: *На зріст учитель був вищий од батька* (О. Довженко).

У підрозділі 2.5. “Семантико-синтаксична категорійна парадигма віддієслівного прикметника” визначено функціональну спеціалізацію дієприкметника. Дієприкметник як віддієслівний прикметник, функціонуючи у семантико-синтаксичній структурі речення, пороникає у поле реалізації різних семантико-синтаксичних категорій. У роботі ми виділяємо атрибутивну категорійну парадигму дієприкметника як парадигму вищого рівня, напр.: *Нагорілий гніт блиснув, заскварчав* (Панас Мирний); предикатну категорійну парадигму дієприкметника (власне-предикатну підпарадигму, напр.: *І стоги не вкриті, і сволок не митий, і челяді нема дома* (Т. Шевченко) та напівпредикатну підпарадигму, напр.: *Заколисаний шумом потоку, сп’янілий від пахоців снігів, води, повітря, він довго сидів на стовбурі бука* (С. Склярєнко)); валентну семантико-синтаксичну парадигму дієприкметника (одновалентні дієприкметникові предикати, двовалентні та тривалентні дієприкметникові предикати й напівпредикати) та субстанціальну категорійну парадигму дієприкметника (суб’єктну субстанціальну категорійну підпарадигму, напр.: *Голодуючі часто прибували в монастир умирати* (О. Донченко) й об’єктну субстанціальну категорійну підпарадигму, напр.: *Капрал обіцяв урятованому неминучу похвалу за такий сміливий учинок* (І. Франко)).

Третій розділ – “Прислівник та його функціональний потенціал” – присвячено аналізу функціонально-категорійної специфіки прислівника як частини мови. Було аргументовано доведено, що прислівник як незмінний й абсолютно периферійний клас слів не обмежується традиційним функціонуванням. У структурі речення прислівник стає виразником низки семантико-синтаксичних категорій. Семантико-синтаксична категорійна парадигма прислівника є складною системою, що об’єднує парадигми нижчого рівня.

У підрозділі 3.1. “Предикатна категорійна парадигма прислівника” проаналізовано семантико-синтаксичну категорію предикатності та її репрезентацію у реченні прислівниковими граємами. Ми здійснили типологію прислівникових предикатних граєм: 1) граєми предикатних прислівників стану, напр.: *І мені так жалько, так жалько за ним, що нестримні ридання стискають мені горло і сльози заливають щоки* (В. Сосюра); 2) граєми

прислівникового предиката у формі вищого ступеня порівняння, напр.: *Настало душе, гаряче літо. Риби було все менше та менше* (І. Нечуй-Левицький); 3) грамеми прислівникового предиката у формі найвищого ступеня порівняння, напр.: *Їй було чи не наймиліше з усіх* (Д. Міщенко). Такі прислівникові грами у реченні функціонують самостійно або ж у поєднанні з абстрактною дієслівною зв'язкою **бути**. Вся сукупність семантичних варіантів грамом й складає прислівникову предикатну категорійну парадигму.

Підрозділ 3.2. “Валентна семантико-синтаксична категорійна парадигма прислівника” присвячено аналізу функціонування прислівника у ролі предиката як організуючого компонента речення. Такі прислівникові предикати валентно прогнозують кількість і характер залежних компонентів реченнєвої структури. Валентну семантико-синтаксичну категорійну парадигму прислівника диференціюємо на три типи грамом: 1) одновалентного прислівникового предиката, напр.: *Вадикові мимоволі стає страшно* (Є. Гуцало); 2) двовалентного прислівникового предиката, напр.: *Управителеві жалко стало Марусі* (Б. Грінченко); 3) двовалентного прислівникового предиката стану-відношення, напр.: *Зароблена копійка краще за крадений карбованець* (Усна народна творчість).

У підрозділі 3.3. “Темпоральна категорійна парадигма прислівника” з’ясовано, що темпоральні синтаксеми в їх морфологічному вираженні найчастіше представлені іменниками, дієсловами та прислівниками. Семантичні характеристики цих мовних одиниць відносять їх до тої чи тої семантико-синтаксичної групи, яка входить до семантичного поля часу, що є структурним елементом поля темпоральності. Прислівники часу взаємодіють з формами дієслова: вони уточнюють, конкретизують, а інколи й зумовлюють час здійснення дії. До складу темпоральної категорійної парадигми прислівника входять дві підпарадигми нижчого рівня: а) підпарадигма власне прислівників часу; б) підпарадигма аналітичних прислівників із темпоральною семантикою. Семантична варіантність темпоральних прислівникових грамом свідчить про існування центру та периферії. Центр темпоральної категорійної парадигми прислівника представлений грамемами підпарадигми власне прислівників часу, напр.: *Що за допусту господні? – Позавчора – кріпаки; Вчора – вільні, а сьогодні – Хоч під вікна по шматки!* (П. Грабовський), адже її формують прислівники часу (лексико-семантична група обставинних прислівників). На периферії знаходиться підпарадигма аналітичних прислівників із темпоральною семантикою, напр.: *А то проспить собі небога до суду божого страшного* (Т. Шевченко), що представлена прийменниково-відмінковими формами й безпосередньо залежить від контексту речення.

У підрозділі 3.4. “Локативна категорійна парадигма прислівника” досліджено, що локативна семантика в реченнєвій конструкції спрямована на вираження місцеперебування, місцепризначення суб’єкта/об’єкта. Локативна категорійна парадигма прислівника становить складну систему, яка об’єднує підпарадигму власне прислівників місця та підпарадигму аналітичних прислівників із локативним значенням. Специфіка першої підпарадигми

полягає в тому, що вона представлена грамами, локативна семантика яких є їх внутрішньою, первинною, історично зумовленою, напр.: *Ой високо сонце сходить, низенько заходить...* (Т. Шевченко). Підпарадигму ж аналітичних прислівників із локативним значенням формують грами похідного типу, тобто утворені за допомогою прийменників та відмінкових форм, напр.: *Гасне вечір... Сон обняв гори і долини... А між горами літа Пісня України* (О. Олесь).

У підрозділі 3.5. “Атрибутивна (адвербіальна) категорійна парадигма прислівника” визначено, що прислівник, функціонуючи в реченні як придієслівний компонент, потрапляє в зону семантико-синтаксичної категорії атрибутивності й характеризує дію предиката. Опорне дієслово для прислівника виконує таку ж роль, як для прикметника – опорний іменник. Функціонування придієслівного означального прислівника відповідає присубстантивному функціонуванню прикметника. Як наслідок, спостерігаємо у семантико-синтаксичній структурі речення придієслівну атрибутивну (адвербіальну) прислівникову позицію зі значенням якісної характеристики дії, напр.: *Журливо, тихо гомонить вода, – немов сльозами, краплями спада* (Леся Українка).

У підрозділі 3.6. “Прислівникова парадигма категорії зумовленості” охарактеризовано прислівникову парадигму категорії зумовленості, яка представлена підпарадигмою категорії причини прислівника та прислівниковою підпарадигмою категорії мети. Значення мети та причини у семантико-синтаксичній структурі речення реалізують грами синтетичної та аналітичної форм із низкою семантичних відтінків. Центральну площину парадигми категорії зумовленості прислівника формують грами власне причини, напр.: *Знову миша спрожогоу кидається убік, – знову ганяє по мишоловці* (Панас Мирний) та грами власне мети, напр.: *О засвітися, синку, та не в слові, не поспішай, не йди наперекір* (Д. Павличко). Вони реалізують значення цілої підрядної частини складнопідрядного речення з семантикою причини або мети. На периферії цієї парадигми розташовані аналітичні грами зі значенням мети, напр.: *Ради тебе перли в душі сію, ради тебе мислю і творю* (В. Симоненко) та причини, напр.: *Стара верба од старості зомліла, забула, що казав їй водяник* (Л. Костенко). Це складні прийменниково-відмінкові утворення, що реалізують свою семантику за певних контекстних умов. Отже, прислівникові значення причини та мети виявляються лише у реченнєвій конструкції й впливають з її семантичного спрямування.

Підрозділ 3.7. “Функціонально-категорійна парадигма віддієслівного прислівника у семантико-синтаксичній структурі речення” присвячено аналізу семантико-синтаксичних категорійних параметрів дієприслівника. Лише в останніх лінгвістичних дослідженнях з морфології української мови дієприслівник було віднесено до класу прислівників як віддієслівне утворення. Зі зміною своєї частиномовної належності дієприслівник розширив функціональний діапазон. Так, у семантико-синтаксичній структурі речення дієприслівник потрапляє у нетипові синтаксичні позиції: позицію напівпредиката речення та позицію атрибута основного предиката. Звідси

впливає, що семантико-синтаксична категорійна парадигма дієприслівника представлена напівпредикатною категорійною парадигмою, валентною семантико-синтаксичною парадигмою та атрибутивною (адвербіальною) категорійною парадигмою. Ґрунтуючись на функціональній спеціалізації дієприслівника, грамеми напівпредикатної категорійної підпарадигми класифікуємо на три групи: 1) грамеми попередності, що визначають супровідну дію дієприслівникового напівпредиката, яка передувала дії основного предиката речення, напр.: *Поставивши відро на землю, хвилинку стояла нерухомо (М. Коцюбинський)*; 2) грамеми одночасності, що виражають одночасність супровідної дії з дією основного предиката, напр.: *Так він, жалкуючи свого дитяти, нізащо не схотів узяти другу жінку (Г. Квітка-Основ'яненко)*; 3) грамеми наступності, що представляють дію, яка протікає в часі після дії головного предиката, напр.: *Постоявши деякий час біля машини, хлопець заліз на сидіння, міцно прикривши за собою дверцята (О. Гончар)*. З формального погляду речення з напівпредикатними дієприслівниковими конструкціями – прості, а з семантичного – складні (неелементарні). Адже з точки зору об'єктивного змісту в ускладненому реченні наявна ще одна додаткова номінація реальної дійсності, яка виражена дієприслівником та залежними від нього словами. У семантико-синтаксичній структурі таких реченнєвих конструкцій функціонують два предикати – основний та вторинний. Вторинний дієприслівниковий напівпредикат займає центральне місце у семантичній будові напівпредикатної конструкції, визначаючи семантико-синтаксичну модель модифікованого елементарного речення. У результаті чого дієприслівник зберігає вихідні для дієслова валентні властивості, тобто семантично визначені валентні ґнізда предиката заповнюються відповідними відмінковими формами. У граматичній системі сучасної української мови дієприслівниковий напівпредикат характеризують як одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- та шестивалентний. Щодо атрибутивної (адвербіальної) категорійної парадигми дієприслівника, то її грамеми спрямовані на характеристику дії, уточнення семантики предиката речення. Така властивість дієприслівникових форм стає можливою тоді, коли вони займають придієслівну залежну позицію й характеризують основну дію предиката за способом її виконання, тобто виражають спосіб дії з різноманітними семантичними нашаруваннями.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Сучасна категорійна грамати́ка орієнтована на комплексне дослідження функціонування мовних одиниць у структурі речення. У цьому аспекті дослідження периферійних частин мови, їхньої традиційної лінгвістичної парадигми та її руху і зміщень у межах речення вимагає опису цього руху і зміщень. У такий спосіб простежено формування нової лінгвістичної парадигми прикметника та прислівника з урахуванням функціонально-категорійних чинників.

Функціонально-категорійна специфіка прикметника та прислівника постає на основі семантико-синтаксичної структури речення, яку виокремлено в надкатегоріях субстанціальності та предикатності. Семантико-синтаксична

категорія субстанціальності та семантико-синтаксична категорія предикатності виступають основними величинами комплексної категорійної системи, решта ж категорій семантико-синтаксичного спрямування перебувають на периферії.

У структурі речення синтаксичні категорії, реалізовані прикметниковими та прислівниковими формами, постають не ізольованими граматичними величинами, а перебувають у взаємодії та взаємозв'язку з морфологічними та словотвірними категоріями.

Функціонально-категорійна парадигма аналізованих частин мови становить надто складну категорійну структуру із певними ієрархічними відношеннями та градаційним членуванням на менші категорійні величини. Периферійний статус прикметника та прислівника сприяв їхній рухомості в структурі речення, що призвело до функціонування цих форм у полі різних синтаксичних категорій. Результати дослідження свідчать, що семантико-синтаксична категорійна парадигма прикметника та прислівника є складною рівневою системою.

Семантико-синтаксична категорійна парадигма прикметника об'єднує атрибутивну категорійну парадигму прикметника, субстанціальну категорійну парадигму прикметника, предикатну категорійну парадигму прикметника, валентну семантико-синтаксичну категорійну парадигму прикметника та семантико-синтаксичну категорійну парадигму віддієслівного прикметника.

Атрибутивна категорійна парадигма прикметника постає як центральна величина семантико-синтаксичної категорійної парадигми, адже ознакова семантика є первинною, історично зумовленою для цієї частини мови. В атрибутивній категорійній парадигмі прикметника виокремлено власне-атрибутивну підпарадигму та три підпарадигми: атрибутивно-темпоральну, атрибутивно-локативну та атрибутивно-інструментальну. Кожна з підпарадигм містить розгалужену сукупність семантично відмінних грамемних значень.

Периферія семантико-синтаксичної категорійної парадигми прикметника представлена субстанціальною та предикатною категорійними парадигмами. Вони пов'язані з можливостями прикметникових форм займати синтаксичні реченнєві позиції інших частин мови. Так, функціонуючи в іменниковій (субстанціальній) позиції, прикметник реалізує значення суб'єкта, об'єкта, адресата та звертання семантико-синтаксичної структури речення. Субстанціальна категорійна парадигма прикметника диференційована на суб'єктну субстанціальну, об'єктну субстанціальну, адресатну субстанціальну категорійні підпарадигми та прикметникову підпарадигму категорії звертання. Субстанціальність як надкатегорія проникає суб'єктними, об'єктними й адресатними семами у категорійну парадигму прикметника, нівелюючи водночас його граматичні ознаки, але зберігаючи атрибутивні значення.

Предикатна категорійна парадигма прикметника пов'язана з функціонуванням прикметникових форм у позиції предиката речення. Відповідно до семантичних відношень між суб'єктом та прикметниковим предикатом представлено такий її грамемний склад: грамеми власне предикатів якості, грамеми предикатів якості-порівняння, грамеми предикатів ступеня

вияву якості, грамеми предикатів співвідносної міри якості та грамеми предикатів якісного стану.

Прикметник, функціонуючи як предикат семантико-синтаксичної структури речення, валентно прогнозує кількість і характер субстанціальних синтаксем. Його валентна семантико-синтаксична категорійна парадигма містить такі грамеми: 1) одновалентного предиката якості, 2) двовалентного предиката якості, 3) двовалентного предиката якості-відношення, 4) двовалентного предиката якісно-модального відношення, 5) тривалентного предиката якості, 6) тривалентного предиката якості-відношення.

Неоднозначне наукове осмислення дієприкметника довгий час сприяло хибній характеристиці його синтаксичних категорійних параметрів. Дослідження засвідчує можливість виділення семантико-синтаксичної категорійної парадигми дієприкметника як віддієслівного прикметника, що об'єднує: а) атрибутивну категорійну парадигму, б) предикатну категорійну парадигму (власне-предикатна категорійна підпарадигма та напівпредикатна категорійна підпарадигма), в) валентну семантико-синтаксичну категорійну парадигму, г) субстанціальну категорійну парадигму (субстанціальна суб'єктна та субстанціальна об'єктна категорійні підпарадигми).

Функціональний потенціал прислівника як периферійної частини мови у традиційному розумінні ототожнювали з позицією придієслівного ознакового компонента, проте, докладно проаналізувавши його синтаксичні позиції у реченні, виокремлено семантико-синтаксичну категорійну парадигму досліджуваної частини мови. Синтаксично зумовлена семантика прислівникових форм сприяє їх рухомості та функціонуванню в полі реалізації різних семантико-синтаксичних категорій речення.

Семантико-синтаксична категорійна парадигма прислівника диференційована на: 1) предикатну категорійну парадигму прислівника, 2) валентну семантико-синтаксичну категорійну парадигму прислівника, 3) темпоральну категорійну парадигму прислівника, 4) локативну категорійну парадигму прислівника, 5) атрибутивну (адвербіальну) категорійну парадигму прислівника, 6) прислівникову парадигму категорії зумовленості, 7) семантико-синтаксичну категорійну парадигму віддієслівного прислівника.

Щодо предикатної категорійної парадигми прислівника, то вона представлена прислівниковими формами, що функціонують у ролі предиката речення. Загалом у предикатній категорійній парадигмі прислівника виділено такі грамеми: а) грамеми предикатних прислівників стану, б) грамеми прислівникових предикатів у формі вищого та найвищого ступенів порівняння (грамеми предикатів якості-відношення, грамеми предикатів кількості-відношення; грамеми ступеневих предикатів стану-відношення).

Аналіз значення й особливостей функціонування прислівникових предикатів показує, що у семантико-синтаксичній структурі речення вони виступають як одновалентні або двовалентні предикати стану й своєю семантикою зумовлюють дві залежні субстанціальні синтаксеми: суб'єктну синтаксему та об'єктну ("причинову") синтаксему. Валентна семантико-

синтаксична категорійна парадигма прислівника представлена трьома типами граєм: граємою одновалентного прислівникового предиката, граємою двовалентного прислівникового предиката та граємою двовалентного прислівникового предиката стану-відношення.

Прислівникові форми у реченнєвих конструкціях реалізують семантику часу, тому виділено темпоральну категорійну парадигму, що об'єднує: підпарадигму власне прислівників часу та підпарадигму аналітичних прислівників із темпоральною семантикою. Кожну з підпарадигм поділено за значенням на низку граєм. Так, підпарадигма власне прислівників часу включає: а) прислівникові граєми як часові конкретизатори дії; б) прислівникові граєми, що визначають часові межі дії; в) перспективно-часові прислівникові граєми; г) частотно-часові прислівникові граєми. Підпарадигма аналітичних прислівників із темпоральною семантикою, ґрунтована на прийменниково-відмінкових формах й безпосередньо залежна від контексту речення, об'єднує такі типи граєм: а) граєми, що є виразниками одночасності дії; б) граєми, що є виразниками різночасності дії; в) граєми, які виступають різносторонніми характеристиками часового орієнтира.

Локативна категорійна парадигма прислівника пов'язана з функціонуванням прислівникових форм у позиції локативного компонента семантико-синтаксичної структури речення. Прислівникові форми з семантикою місця поділено на синтетичні й аналітичні. Відповідно виділено підпарадигму власне прислівників місця (синтетичні форми) та підпарадигму аналітичних прислівників із локативним значенням.

Займаючи позицію придієслівного ознакового компонента, прислівник реалізує в реченнєвій конструкції значення атрибутивності (характеризує дію). Така функціональна спеціалізація прислівникових ознакових форм створила передумови для виокремлення атрибутивної (адвербіальної) категорійної парадигми прислівника, що об'єднує такі граєми: 1) граєми якісної характеристики дії; 2) граєми, що виражають якісну характеристику ознаки, названої прикметником та дієприкметником; 3) граєми міри та ступеня вияву ознаки; 4) граєми якісно-порівняльної характеристики дії, що виражають ознаку дії через порівняння; 5) граєми якісного способу дії.

Прислівникова парадигма категорії зумовленості, на нашу думку, формована підпарадигмою категорій причини прислівника та прислівниковою підпарадигмою категорії мети. Причинова прислівникова синтаксема має дві форми вираження: синтетичну й аналітичну. Такі синтетичні прислівникові форми кваліфікуємо як граєми власне причини, а аналітичні – як аналітичні граєми з причиною семантикою. Аналогічно проведено диференціацію граєм підпарадигми категорії мети: а) граєми власне мети (синтетичні прислівникові форми), б) аналітичні граєми з семантикою мети (аналітичні прислівникові форми). Граєми власне мети та граєми власне причини реалізують значення цілої підрядної частини складнопідрядного речення з відповідно семантикою мети або причини. Аналітичні прислівникові форми зі

значенням мети або причини – це прийменниково-відмінкові утворення, що реалізують свою семантику лише за певних контекстних умов.

Визначення дієприслівника як прислівника віддієслівного походження призвело до якісно нового погляду на його функціональну специфіку та семантико-синтаксичні категорійні параметри.

Семантико-синтаксична категорійна парадигма віддієслівного прислівника представлена напівпредикатною та атрибутивною (адвербіальною) категорійними парадигмами. Атрибутивна (адвербіальна) функція дієприслівника спрямована на характеристику дії, уточнення семантики предиката речення. Така придієслівна залежна позиція дієприслівника спрямована на характеристику основної дії предиката за способом її виконання, тобто виражає спосіб дії.

Щодо напівпредикатної категорійної парадигми дієприслівника, то вона, ґрунтована на функціонуванні дієприслівникових форм як супровідних компонентів до основного предиката речення, об'єднує такі типи граем: а) грамеми попередності, що визначають супровідну дію дієприслівникового напівпредиката, яка передувала дії основного предиката речення; б) грамеми одночасності, що виражають одночасність супровідної дії з дією основного предиката; в) грамеми наступності, що представляють дію, яка протікає в часі після дії головного предиката.

Зважаючи на семантику прислівникових одиниць, їх функціональний потенціал та наукове трактування, виділено центр і периферію семантико-синтаксичної категорійної парадигми. Центр сформували підпарадигма власне прислівників часу, підпарадигма власне прислівників місця та прислівникова парадигма категорії зумовленості (грамеми власне мети та грамеми власне причини), периферію – предикатна категорійна парадигма прислівника, атрибутивна (адвербіальна) категорійна парадигма прислівника, підпарадигма аналітичних прислівників із локативним значенням, підпарадигма аналітичних прислівників із темпоральною семантикою, аналітичні грамеми зі значенням причини або мети прислівникової парадигми категорії зумовленості.

Отже, функціонально-категорійна парадигма прикметника та прислівника формована розгалуженою системою семантико-синтаксичних категорій речення. З позицій функціоналізму та категорійного підходу представлено її диференціацію на парадигми, підпарадигми та грамеми. Структура й характер семантико-синтаксичної парадигми прикметника та прислівника зумовлені позицією слова в реченні, його функціональним діапазоном та семантичним наповненням. Дослідження засвідчило, що поглиблений аналіз функціонально-категорійних параметрів прикметника та прислівника як периферійних частин мови на семантико-синтаксичному рівні речення сприяє більш докладному розумінню частиномовного статусу цих класів слів. Урахування функціонально-категорійних параметрів аналізованих частин мови показав характер частиномовних перехідних процесів, семантико-категорійні зміщення у вираженні категорійних функцій.

Основні положення дисертації висвітлені в таких публікаціях:

1. Фенко М. Я. Функціонально-категорійні параметри прикметника в семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Фенко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2006. – № 6. – С. 267–270.
2. Фенко М. Я. Інструментальність та темпоральність в категорійній парадигмі прикметника / М. Я. Фенко // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. Хмельницького національного університету. – 2007. – Ч. 2, Вип. 3. – С. 249–251.
3. Фенко М. Я. Словотвірна парадигма прикметника / М. Я. Фенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Серія філологія. – 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 288–291.
4. Фенко М. Я. Функціональна природа атрибутивності та локативності як семантико-синтаксичних категорій міжрівневої площини прикметника / М. Я. Фенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 9. – С. 27–30.
5. Фенко М. Я. Темпоральна структура речення: прислівникові форми вираження семантико-синтаксичної категорії темпоральності / М. Я. Фенко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2007. – Вип. 23. – С. 159–166.
6. Фенко М. Я. Функціональний потенціал прислівника (семантико-синтаксична категорія атрибутивності та її реченнєва реалізація) / М. Я. Фенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – № 2. – С. 151–153.
7. Фенко М. Я. Прикметник у структурі категорії предикатності (на матеріалі поетичної творчості Лесі Українки) / М. Я. Фенко // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. – 2008. – Т. 4, Кн. 2. – С. 383–390.
8. Фенко М. Я. Морфологічний аналітизм : аналітичні прикметникові форми та їх функціональна інтерпретація / М. Я. Фенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – № 10. – С. 131–133.

АНОТАЦІЯ

Фенко М. Я. Функціонально-категорійні параметри прикметника та прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню функціонально-категорійних параметрів прикметника та прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення. У роботі здійснено комплексний аналіз семантико-синтаксичної категорійної парадигми аналізованих частин мови. З позицій функціоналізму та категорійного підходу представлено її диференціацію на парадигми, підпарадигми та грами як складники нижчого рівня. Структура й характер

семантико-синтаксичної парадигми прикметника та прислівника зумовлені позицією слова в реченні, його функціональним діапазоном та семантичним наповненням. На противагу традиційному розумінню їх функцій як лише ознакових залежних компонентів речення окреслено функціонування прикметникових та прислівникових форм у центральних семантико-синтаксичних позиціях.

Урахування функціонально-категорійних параметрів аналізованих частин мови показав характер частиномовних перехідних процесів, семантико-категорійні зміщення у вираженні категорійних функцій

Ключові слова: парадигма, підпарадигма, грамема, семантико-синтаксична структура речення, категорії речення, предикатність, валентність, субстанціальність, суб'єкт, об'єкт, атрибутивність, темпоральність, локативність, інструментальність, категорія зумовленості.

АННОТАЦИЯ

Фенко М. Я. Функционально-категориальные параметры прилагательного и наречия в семантико-синтаксической структуре предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Волынский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2009.

Диссертация посвящена исследованию функционально-категориальных параметров прилагательного и наречия в семантико-синтаксической структуре предложения. В работе осуществлен комплексный анализ семантико-синтаксической парадигмы анализируемых частей речи. Из позиций функционализма и категориального подхода представлена ее дифференциация на парадигмы, подпарадигмы и грамемы как составные элементы низшего уровня. Структура и характер семантико-синтаксической парадигмы прилагательного и наречия обусловлены позицией слова в предложении, его функциональным диапазоном и семантическим наполнением.

Учет функционально-категориальных параметров анализируемых частей речи показал характер семантико-категориальных смещений в выражении категориальных функций

Ключевые слова: парадигма, подпарадигма, грамема, семантико-синтаксическая структура предложения, категории предложения, предикатность, валентность, субстанциальность, субъект, объект, атрибутивность, темпоральность, локативность, инструментальность, категория обусловленности.

SUMMARY

Fenko M. Y. Functional-Categorical Parameters of the Adjective and the Adverb in Semantico-Syntactic Sentence Structure. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scholarly degree of candidate of philological sciences by specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2009.

The thesis brings to light functional-categorical paradigm of the adjective and the adverb in semantico-syntactic sentence structure. Semantico-syntactic categorial paradigm of the adjective and the adverb as peripheral parts of speech is analyzed in complex. Subparadigms are distinguished and grameme differentiation of semantico-syntactic categorial paradigm is established. In contrary with traditional understanding of the function of the adjective and the adverb as modifying subordinate parts of the sentence their functioning in central semantico-syntactic positions is represented in the study. On functional-categorical principles semantico-syntactic functions of the adjective and the adverb and their corresponding categorial paradigms are analyzed.

Peripheral status of the adjective and the adverb contributed to their mobility in the sentence structure that caused functioning of these forms in the domain of different syntactic categories. The study proved that semantico-syntactic categorial paradigm of the adjective and the adverb is a hierarchically complex level system. Semantico-syntactic categorial paradigm of the adjective is differentiated into: 1) attributive categorial paradigm of the adjective; 2) substantive categorial paradigm of the adjective; 3) predicative categorial paradigm of the adjective; 4) valency semantico-syntactic categorial paradigm of the adjective; 5) semantico-syntactic categorial paradigm of the participle.

Functional potential of the adverb in traditional understanding was equated with the position of the verb modifying component, but detailed analysis of its syntactic positions in the sentence predetermined singling out semantico-syntactic categorial paradigm of the adverb. The study shows that syntactically predetermined semantics of adverbial forms contributes to their functioning in the domain of different semantico-syntactic categories of the sentence and semantico-syntactic categorial paradigm of the adverb is a complex system that combines predicative categorial paradigm of the adverb; valency semantico-syntactic categorial paradigm of the adverb; temporal categorial paradigm of the adverb; locative categorial paradigm of the adverb; attributive categorial paradigm of the adverb; adverbial paradigm of the category of conditionality; semantico-syntactic categorial paradigm of the participle.

So functional-categorical paradigm of the adjective and the adverb is represented as a branched system of semantico-syntactic sentence categories. Structure and character of semantico-syntactic paradigm of the adjective and the adverb are predetermined by a word position in the sentence and its semantic nature. The study proved that profound analysis of functional-categorical parameters of the adjective and the adverb as peripheral parts of speech on semantico-syntactic level of the sentence contributes to more detailed understanding of the status of these classes of words as parts of speech.

Key words: paradigm, subparadigm, grameme, semantico-syntactic sentence structure, sentence categories, predicativity, valency, substantivity, subject, object, attributivity, temporality, locality, instrumentality, category of conditionality.